

Калиновський Юрій Юрійович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: kalina_yu@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-0081-8107

Жданенко Світлана Борисівна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: svetlana.zdanenko@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4335-8224

БЕЗПЕЧНЕ ІСНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ У ТУРБУЛЕНТНОМУ СВІТІ: АКСІОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

Визначено ціннісні орієнтири безпечного існування суспільства в умовах посилення глобальної нестабільності. Розкрито стабілізуючу роль соціальної солідарності у функціонуванні сучасних соціальних систем. Проаналізовано аксіологічну сутність та значення соціальної справедливості для зниження рівня конфліктності існування соціальних утворень. Обґрунтовано гуманістичний вплив демократичних цінностей на поступальний розвиток соціальних систем.

Ключові слова: *цінності, глобальна нестабільність, соціальна солідарність, соціальна справедливість, демократичні цінності, права та свободи людини.*

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ на початку ХХІ ст. почали відбуватися «тектонічні зсуви» в наявному світопорядку, що призвело до посилення нестабільності як в окремих регіонах нашої планети, так і у світі загалом. Глобальні трансформації торкнулись усіх сфер життєдіяльності сучасних суспільств: економічної, соціальної, політичної, духовно-ціннісної, комунікативно-інформаційної тощо. Глобальні зміни, з одного боку, створили нові можливості для держав і спільнот, а з іншого – спровокували посилення кризових явищ на різних рівнях, інтенсифікували боротьбу за сфери впливу у світі та актуалізували проблему збереження гомеостазису соціальних систем. У зв'язку з вищенаведеним значно зросла необхідність вироблення новітніх стратегій безпечного існування держав та суспільств в умовах глобальної

турбулентності. Такі стратегії, на нашу думку, мають базуватись на певних ціннісних орієнтирах, які відображають специфіку національних інтересів та пріоритетів конкретного суспільства. Незважаючи на таку специфічність, можна виокремити низку базових аксіологем, що становлять підґрунтя для створення національних програм безпечного розвитку під час посилення глобальної нестабільності. Такими ціннісними орієнтирами та пріоритетами є мир, стабільність соціально-економічної системи, соціальна справедливість, соціальна солідарність, взаємовигідне співробітництво в регіональному і світовому масштабах, демократія, права та свободи людини, збереження національної самобутності народів, подолання екологічної кризи та недопущення техногенних катастроф тощо. У цій роботі ми плануємо проаналізувати лише окремі з вищеперерахованих цінностей та пріоритетів, залишивши розгляд інших для подальших досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема безпечного існування соціальних систем в аксіологічному вимірі знайшла своє відображення в наукових публікаціях дослідників із різних галузей знань. Звертаючись до історії питання зазначимо, що дана проблематика аналізувалась у працях класиків філософської думки, зокрема в роботах Ш.-Л. Монтеск'є, Г. Гегеля та ін. Так, Ш.-Л. Монтеск'є наголошував на необхідності демократизації влади та суспільних відносин задля процвітання країни, а Г. Гегель обґрунтував визначальну роль держави в забезпеченні стабільності соціального організму. У свою чергу, сучасні науковці В. Пивовар, С. Драчук, Ю. Кисіль розмірковують про співвідношення та сутнісні характеристики понять «безпеки» та «небезпеки» в умовах посилення глобальної конкуренції. Зокрема, Ю. Кисіль підкреслює, що у кризові періоди існування соціальних систем змінюється й система цінностей, формується нова ідеологія духовного буття соціуму.

У науковому доробку Г. Зіммеля та З. Баумана розкрито роль соціальної солідарності як чинника стабільного існування суспільства. Також консолідуючу функцію соціальної солідарності аналізують О. Осіпова та О. Палагнюк, трактуючи її як прояв суспільної самоорганізації, що має динамічний характер.

Аналізуючи соціальну справедливість як ціннісне підґрунтя безпеки соціальних систем, ми спирались на наукові праці А. Гриненко, Л. Кравченка, Дж. Ролза, В. Студінського, Н. Федіна та ін. Натомість роботи С. Косінова, А. Кудряченка, Т. Поповича, А. Сена сприяли обґрунтуванню ідеї про цінність демократії для поступального та безпечного розвитку соціальних утворень. Стрижневою цінністю демократії в аксіологічному вимірі низка науковців визначають права та свободи людини, про що у своєму науковому доробку, зокрема, розмірковують В. Сокурєнко та В. Тихий.

Формулювання цілей. Метою цієї статті є визначення та розкриття ціннісних орієнтирів безпечного існування соціальних систем в умовах посилення глобальної нестабільності.

Виклад основного матеріалу. Під впливом глобальної турбулентності поступово змінюється сама філософія безпечного існування, яка передбачає посилення ролі духовності (духовної безпеки) та зміцнення інформаційної безпеки в життєдіяльності будь-якої спільноти й людства в цілому. Для всебічного дослідження проблеми безпечного існування соціальних систем в аксіологічному вимірі під час активізації глобального протистояння коротко зупинимось на розкритті понятійної дихотомії «безпека» та «небезпека».

Розкриваючи філософські аспекти безпеки як соціального явища, слід відзначити, що поняття про безпеку і усвідомлення її необхідності проявляється як на чуттєвому, так і на раціональному рівнях. Передчуття, негативні емоції, відчуття небезпеки, почуття самозахисту з подальшим усвідомленим формуванням системи захисту є проявом багатства людської природи, невичерпності людських якостей. Безпека – це динамічний процес, що залежить не тільки від стану, рівня розвитку тієї чи іншої системи, а й від багатства людської природи, від її психології, почуттів, настроїв, стану культурності й цивілізованості. Тому правомірно ставити проблему виявлення і розкриття сутнісних характеристик безпеки як соціального явища. До них слід віднести самодостатність, самозбереженість, забезпеченість, стабільність існування, захищеність від загроз, гарантованість тощо. У практичній діяльності (у сфері політичній, економічній, правовій, культурній) це проявляється у стані захищеності від загроз, нарощування потенціалу безпеки існування, зміцнення надійності, поліпшенні системи захисту, створенні гарантій безпеки для розвитку соціальної системи. Безпека не є абстрактним явищем, відірваним від конкретних умов життя. Це поняття має і в усьому проявляє свій конкретний зміст, виходячи з конкретних обставин і ситуації, соціальних умов. Вона виступає як потреба людського існування взагалі, як потреба існування людини, нації, держави зокрема, тому що її функціонування пов'язано з задоволенням найважливішої потреби людини і суспільства – безпеки існування. Безпека асоціюється з самою можливістю життя, його збереженням і захистом від загроз, розуміється як цінність і критерій розвитку, що пов'язана з усвідомленням комплексного та системного підходу до проблем безпеки [1, с. 78].

При цьому варто підкреслити, що значне посилення глобальної та соціальної турбулентності детермінує перегляд парадигми безпечного існування, оскільки нові виклики та загрози вже не є типовими, а систему захисту для їх нівелювання не відпрацьовано в соціальних системах на належному рівні. Також набуває змін і система цінностей: їх змістовне наповнення, ранжування в суспільній свідомості, особливості реалізації тощо.

Науковці доводять, що у кризові періоди, коли відбувається зміна базових ціннісних орієнтирів розвитку, розпочинається зазвичай процес формування нової ідеології безпечного розвитку на новій ціннісній основі завдяки включенню природних і штучних механізмів регуляції «соціальної енергетики». В умовах нестійкого стану виникає необхідність посилення контролю за вірогідними змінами, оскільки дії тих чи інших новацій можуть бути корисними при відповідній соціокультурній підготовці, але можуть і викликати різного роду соціальні небезпеки і загрози. Наприклад, нині небезпека, що викликається процесами глобалізації, полягає в тому, що зовнішні запозичення без їх критичного переосмислення упроваджуються безпосередньо в соціальне життя під виглядом апробованих ефективних суспільних засобів, які за допомогою інформаційних технологій починають «пробивати» і руйнувати захисну реакцію традиційної культури, мімікруючи нібито під уже знайомий інтер'єр діяльності за рахунок масового тиражування і нескінченного повторення. Тому, з урахуванням потреб безпечного розвитку, необхідно звертати увагу на те, щоб ті чи інші інноваційні зміни сприяли перш за все консолідації суспільства, йшли на користь своєму соціуму. Ототожнення себе з якимось або чимось – найзручніша форма досягнення стійкого безпечного стану, тобто самозбереження на основі самовизначення [2, с. 129–130].

Загалом проблема збереження стабільності соціальних систем у ціннісному вимірі не є новою. Зокрема, Ш.-Л. Монтеск'є розвивав ідею про необхідність в інтересах державної та суспільної безпеки виокремлення трьох гілок влади. Крім того, він стверджував, що ліберально-гуманістичні цінності та принципи стабільного суспільного устрою (засудження деспотизму, обстоювання громадянської та особистісної свободи, віротерпимість, політична поміркованість, поступовість змін) є необхідними та достатніми умовами збереження, підтримки суспільної безпеки [3, с. 10].

Натомість Г. Гегель у своїх наукових розвідках розкривав світоглядно-філософські аспекти безпеки людини, держави та суспільства. На його думку, основну роль у забезпеченні безпеки індивіда і суспільства відіграє держава, оскільки саме завдяки державі у людини формується звичка та умови безпечного існування, що стає її другою натурою. Досліджуючи сутність проблеми безпеки, Г. Гегель робить наступний висновок – безпека окремої людини гарантує безпеку суспільства, тобто фактично йдеться про так звану інтегральну безпеку, яку має забезпечувати держава. Відмова держави від цієї функції неминуче призводить до деградації сукупності всіх суспільних відносин, деструкції соціального порядку. Значне зниження рівня моральних, правових і культурних обмежень сприяє вияву егоїзму, інстинктів, насилля. Саме це виступає першопричиною всього спектра небезпек і загроз для існування особистості, соціальних груп, держави, цивілізації й людства в цілому [4, с. 42].

У наш час для визначення стійкості соціальних систем, параметрів їх безпечного існування використовуються різноманітні методики, які враховують низку показників, у тому числі й духовно-ціннісні, ментально-культурні, світоглядні.

Разом із тим, на думку фахівців, у світі відсутній загальноприйнятий науково обґрунтований кількісний показник (індекс), який би об'єктивно вимірював загальний стан національної безпеки. Проте багатьма країнами світу та міжнародними організаціями досить широко використовуються різноманітні методики, які дозволяють опосередковано, через аналіз кількісних показників окремих аспектів суспільно-політичного, економічного, соціокультурного, екологічного та іншого життя країни виходити на загальну оцінку стану забезпечення національної безпеки як окремої країни, так і регіону в цілому. До таких методик, аналіз показників (індексів) яких у сукупності дозволяє вийти в першому наближенні на більш-менш об'єктивну оцінку загального стану національної безпеки, слід віднести:

- Індекс стійкості суспільства (The Sustainable Society Index) – комбінований показник Фонду стійкого суспільства (Sustainable Society Foundation), який вимірює досягнення країн із позиції стійкості суспільного розвитку;

- Worldwide Governance Indicators (WGI) – методику, показники якої можна використати задля оцінки загального стану кожної окремої країни світу у сфері національної безпеки. У межах проекту, започаткованого Світовим банком (WB) з 1996 р., представлено сукупні та індивідуальні показники успішності врядування в окремих країнах світу за шістьма ключовими рейтингами (індексами) управління. Сукупні показники WGI об'єднують погляди великої кількості респондентів з більш ніж 30 організацій, установ та експертів, використовують понад 40 джерел даних, які стосуються майже 200 країн і оновлюються щорічно, починаючи з 2002 р. [5].

Зупинімося більш детально на ціннісних параметрах безпечного існування соціальних систем з урахуванням чинників глобальної нестабільності, що існують. Варто зауважити, що посилення глобальної турбулентності об'єктивно сприяє консолідаційним процесам у соціальних утвореннях, підштовхує їх до подолання внутрішніх суперечностей задля самозбереження й підтримки траєкторії стабільного соціального розвитку. У зв'язку з цим важливою цінністю безпечного розвитку суспільства є соціальна солідарність.

На думку О. Осипової, солідарність у своїх базових онтологічних вимірах – це, по-перше, особливий стан групової, корпоративної, колективної свідомості саме як свідомості єднання; по-друге – відчуття взаємозв'язку з іншими членами групи, почуття «ми», тобто почуття єдності; по-третє – стан згоди людей на певні спільні акції заради утвердження власних інтересів. Солідарність – це єдність переконань і дій, взаємодопомога і підтримка членів

соціальної групи, що базується на спільних інтересах і необхідності досягнення спільних групових цілей; спільна відповідальність, а також активне співчуття і підтримка будь-яких дій або думок [6, с. 476].

Значення соціальної солідарності як цінності безпечного існування соціальних систем особливо посилюється у кризових ситуаціях, які вимагають від усіх верств населення згуртованості, синергії дій, організованої роботи на спільний результат. Так, Г. Зіммель вважав, що соціальна солідарність посилюється конфліктом, який приводить до соціальної інтеграції. Спираючись на різноманітні історичні приклади, вчений доводить, що конфлікт у суспільстві неминучий і що однією з його основних форм є конфлікт між індивідом і суспільством. Конфлікт, за Г. Зіммелем, не завжди і не обов'язково призводить до руйнувань, а навпаки, може виконувати важливі функції збереження соціальних відносин і соціальних систем [7, с. 114–119].

У контексті нашої наукової розвідки, ми беремо до уваги як внутрішні чинники (позитивні та негативні) впливу на соціальну солідарність, так і зовнішні чинники – глобальний конфлікт інтересів, цивілізаційних цінностей і боротьба за сфери впливу, які за певних умов або посилюють, або послаблюють соціальну інтеграцію. Тобто безпечне існування соціальної системи напряму залежить від здатності конституюючих суб'єктів підтримувати достатній рівень суспільної солідарності для протидії внутрішнім та зовнішнім чинникам соціальної нестабільності. Разом із тим соціальна солідарність як ціннісна основа безпечного існування суспільства є аксіологомою, що відтворюється з різним ступенем інтенсивності: вона має динамічні характеристики й потребує перманентної актуалізації на всіх рівнях соціальних відносин.

У цьому сенсі О. Палагнюк зазначає, що солідарність виступає феноменом, який забезпечує внутрішню єдність та самоорганізованість соціуму, що проявляється в його здатності до соціальної саморегуляції, самозбереження і саморозвитку та дозволяє максимально використовувати можливості всіх членів суспільства для індивідуального і всезагального блага. Тому під солідарністю в автентичному її трактуванні варто розуміти саме самоорганізаційний рівень її розгляду, що походить із внутрішньої мотивації, інтегрованості норм і практик. Попри те, згідно з теоретичними уявленнями, всі самоорганізаційні порядки (соціальні структури) завжди процесуальні. Тобто соціальну солідарність варто трактувати не як статичний, доконаний факт, а тільки як постійно динамічний процес, що існує тільки на рівні повсякденних взаємодій, які безперервно відтворюються. А останнім часом ці взаємодії та процеси стали дуже стрімкими і суттєвими, що трактується, за З. Бауманом, як «плинна сучасність». Тому солідарність – це процес, динамічний стан і одночасно властивість суспільства. Отже, міра соціальної солідарності може виступати однією з основних характеристик суспільства, що дозволяє вибуду-

увати прогнози щодо можливої траєкторії його подальшого розвитку. При цьому в зону високого рівня кризового ризику потрапляють як сильно, так і слабо інтегровані суспільства [8, с. 70].

У зв'язку з динамічністю феномена соціальної солідарності, можливими «спалахами» ентропії різного ступеня в соціальній системі та системах більш високого рівня, – від ризиків порушення безпечного існування не застраховане жодне соціальне утворення.

Необхідно зауважити, що соціальна солідарність як цінність і механізм забезпечення стабільного існування соціальної системи є результатом відтворення інших аксіологем, зокрема соціальної справедливості.

Справедливість як ціннісна підойма безпеки суспільства потребує конкретизації: уточнення критеріїв щодо означення її рівня в певній соціальній системі як не тільки морального, а й правового феномена, визначення «справедливого» та «несправедливого» для певного етапу існування соціальної системи. Для оцінки уявлень про рівень соціальної справедливості дослідник В. Студінський пропонує враховувати певні показники:

- ступінь задоволеності суб'єкта (індивіда) дотриманням норм соціальної справедливості на побутовому рівні;

- оцінка суб'єктом (індивідом) своєї участі у процесі боротьби проти соціальної нерівності в суспільстві та ефективності цієї боротьби;

- ставлення до явищ, які перешкоджають досягненню соціальної справедливості як на рівні суспільства, так і на побутовому рівні;

- ступінь задоволеності суб'єкта (індивіда) змістом праці, можливостями впливу на прийняття рішень у системі суспільних чи суто виробничих відносин, дотриманням трудової дисципліни, умовами підвищення кваліфікації та професійного рівня;

- ступінь визначеності параметрів соціальної справедливості в системі розподілу матеріальних і моральних благ, розподілу суспільних благ;

- ступінь визначеності критеріїв суб'єктивної оцінки відповідності заробітної плати до кількості та якості витраченої праці [9, с. 15–16].

Соціальна справедливість є певним компромісом, балансом інтересів між соціальними групами щодо наявних обмежень і переваг у розподілі прав, свобод, матеріальних ресурсів, посад та статусів, можливостей набуття символічного капіталу тощо. На нашу думку, соціальна справедливість визначається конкретно-історично, виходячи з показників існування певної соціальної системи. Результатом вдалої реалізації соціальної справедливості як цінності та принципу, що забезпечує стабільність у соціумі, є відсутність у ньому системонебезпечних конфліктів.

Як підкреслює в цьому контексті Л. Кравченко: «Не було, немає і, напевно, не буде справедливості вічної, придатної для всіх часів і народів. У самій ідеї

справедливості, як і в інших соціальних ідеях, у тому або іншому поєднанні виступає минуле і те, що не проходить, змінне і постійне» [10, с. 8].

Визначаючи сутність соціальної справедливості як аксіологеми безпечного існування, науковці виходять із різних методологічних позицій. Так, Д. Ролз обґрунтовував її двома принципами: «Перший потребує рівності у приписуванні основних прав і обов'язків, а другий стверджує, що соціальна та економічна нерівність, наприклад у багатстві і владі, справедлива, якщо тільки вона приводить до компенсуючих переваг для кожної людини і, зокрема, для менш успішних членів суспільства» [11, с. 28].

Натомість меритократична концепція справедливості передбачає обмеження диференціації «законних» і «незаконних» нерівностей та ліквідування останніх шляхом модифікації наявної системи розподілу (дистрибутивна справедливість). Ідеться не про ліквідацію деяких нерівностей між людьми, їх групами щодо тих чи інших цінностей, благ, послуг, нагород та покарань, а про узаконення останніх за допомогою зміни ставлення до них з боку людей. Для кожної сфери діяльності існує своя шкала цінностей і пріоритетів, свої критерії справедливості в розподілі доходів, авторитету, свої, властиві тільки цій сфері діяльності привілеї [12, с. 70].

Узагальнюючи різноманітні підходи до розуміння соціальної справедливості, можна виокремити декілька базових концепцій, що є похідними від певних філософських та ідеологічних доктрин:

- егалітаризм (представлений, зокрема, марксизмом) – соціальна справедливість як рівний розподіл благ, прав, обов'язків між всіма членами суспільства;

- лібералізм – соціальна справедливість є результатом самоорганізаційних механізмів у суспільстві при мінімальному втручанні держави;

- неолібералізм – соціальна справедливість полягає в підтриманні балансу інтересів різноманітних соціальних груп шляхом активної співпраці держави та інститутів громадянського суспільства;

- соціал-демократичний підхід – соціальна справедливість полягає в забезпеченні державою високих життєвих стандартів для всіх верств населення, а також рівний доступ до освіти, медицини, культури шляхом розвитку ринкової економіки та соціально орієнтованого розподілу матеріальних благ [13, с. 172–173].

Отже, соціальна справедливість не має однозначного трактування в наукових концепціях та соціальних практиках сьогодення. Моделі її реалізації можуть бути різними, але в підсумку вони мають сприяти встановленню соціальної гармонії та миру.

Як слушно зазначають вітчизняні науковці, найважливішим показником соціально справедливої спрямованості суспільства виступає характер соці-

альних відносин. Вектор їх розвитку може бути розгорнутим у бік посилення нерівності, що призводить до панування одних соціальних груп і підпорядкування їм інших, а як наслідок – зростання соціальної напруженості. А може бути розгорнутим в іншому напрямку, коли формується декомпозиція статусів соціальних груп і виникає соціальне перемир'я, яке дозволяє соціальному розвитку здобувати стійкий прогресивний характер. Усі зазначені характеристики відбивають ті чи інші сторони соціальної справедливості та залежно від специфіки дозволяють судити про соціальну прогресивність чи, навпаки, регресивність суспільства [14, с. 107].

Реалізація принципів соціальної справедливості є багатоаспектним процесом, у якому задіяно широке коло суб'єктів та інституцій. Їх діяльність має створювати умови для збільшення векторів соціального розвитку для громадян та соціальних груп, сприяючи встановленню балансу між їх інтересами (потребами) та можливостями держави (суспільства) щодо їх забезпечення.

Історичний досвід існування соціальних систем різного гатунку засвідчив, що найбільш плюралістичними та вільними утвореннями щодо можливостей суспільного розвитку різноманітних суб'єктів є демократичні країни, які реально, а не декларативно здатні забезпечити реалізацію демократичних цінностей, прав й свобод громадян. Саме утвердження демократії та прав людини як цінностей суспільного розвитку становить підґрунтя для безпечного функціонування соціальних систем.

А. Кудряченко стверджує, що в країнах розвиненої демократії вся правова система діє значно ефективніше, а порушення прав людини не мають системного характеру. Цьому сприяють ціннісні засади, правова та політична культура, демократичний режим, а також громадянське суспільство. Саме завдяки демократії та підтримці владою громадських ініціатив і неурядових організацій у західноєвропейських державах уже в другій половині ХХ ст. сформувався розвинене й структуроване громадянське суспільство. Воно взаємодіє з державними структурами, і влада змушена з ним рахуватися. Ці складники кореспондуються та разом постають дієвими чинниками загальної політичної атмосфери, яка, у свою чергу, постає якісною характеристикою функціонування держави та забезпечує непорушність демократичних цінностей і, відповідно, наявний суспільний лад у державі [15, с. 107].

Необхідність втілення демократичних цінностей як запоруки стабільного існування соціальної системи зумовлена тим, що демократія як така містить у собі, на думку С. Косінова:

– внутрішню цінність: люди розглядаються як активні учасники соціальних процесів. Демократичний розвиток надає можливість громадянам допомогти собі самим і впливати на світ у цілому;

– інструментальну цінність: демократія більшою мірою є процедурою, аніж ідеологією; вона забезпечується перш за все сукупністю формальних правил та інститутів, у межах яких є місце для найрізноманітніших ідеологій, причому кожна з них формально є рівноправною;

– творчу або конструктивну цінність: демократія відіграє творчу роль у формуванні цінностей, що визнаються суспільством. Демократичні цінності з'являються в суспільстві не тільки шляхом його закономірного розвитку завдяки багаторазовому повторенню певної моделі поведінки, а й шляхом усвідомленого прагнення до втілення в життя ідеалу демократії [16, с. 129–132].

Доповнюючи роздуми попереднього дослідника в контексті нашої наукової розвідки, зауважимо, що розвинена демократія несе в собі й соціальну цінність, сприяючи економічному добробуту громадян на конкурентній основі та забезпеченню для них належного рівня соціальних гарантій. Безумовно, демократичні цінності в поєднанні з реалізацією принципів соціальної держави набувають особливої стабілізуючої значущості для існування соціальних систем у кризові періоди. Посилення соціального захисту громадян у демократичних соціальних системах є важливою запорукою протидії негативним наслідкам глобальної турбулентності.

На сьогодні концепція соціальної держави включає обов'язок запровадити не тільки систему соціального забезпечення та ефективно нею керувати, але й ефективно перерозподіляти суспільні блага. Поняття соціального добробуту, на якому ґрунтується принцип соціальної держави, полягає в забезпеченні того, що ніхто не повинен жити в бідності та уникати значної нерівності при розподілі суспільних благ. А втім нині остаточно не визначено питання щодо того, чи встановлює принцип соціальної держави позитивні обов'язки забезпечити певні блага всім своїм громадянам або лише надає державі таке право. Наприклад, більшість представників німецької конституційної доктрини вважають, що на державу покладено конституційний обов'язок гарантувати мінімальний рівень існування для всіх своїх громадян. Як вказав Федеральний Конституційний Суд ФРН, «людська гідність знаходиться на вершині ціннісного порядку Основного Закону» [17, с. 67].

Цілком очевидно, що реалізація демократичних цінностей у соціальних утвореннях, які прагнуть до стабільного функціонування, має доповнюватись дієвою системою соціального захисту громадян.

Як проміжний висновок зазначимо, що демократія сама по собі становить важливу цінність поступального розвитку людства. Не ідеалізуючи демократію, розуміючи її недоліки та переваги, погодимося з думкою А. Сена про те, що демократія – це сукупність цінностей, зокрема, по-перше, політична свобода – елемент людської свободи взагалі, реалізація громадянських і політич-

них прав як вирішальна умова доброго життя індивідів як соціальних істот. Участь у соціально-політичному житті має самодостатню цінність для людського життя й добробуту. По-друге, демократія має важливу допоміжну цінність, збільшуючи шанси людей висловлювати й обстоювати свої претензії на політичну увагу (зокрема щодо задоволення своїх економічних потреб). По-третє, практика демократії дає громадянам шанс навчатись один в одного, допомагає суспільству формувати свої цінності й пріоритети. Навіть уявлення про «потреби», зокрема розуміння «економічних потреб», вимагає публічного обговорення й обміну інформацією, поглядами... У цьому розумінні демократія має конструктивне значення на додачу до своєї самодостатньої цінності для життя громадян і свого допоміжного значення при ухваленні політичних рішень [18, с. 126].

Сильною стороною демократії, що має сприяти зміцненню соціальної стабільності в умовах глобальної турбулентності, є всебічна реалізація прав та свобод людини. Відповідно більш конкурентною та безпечною у світі стає та соціальна система, яка здатна реально втілити демократичні права й свободи громадян, зробити їх дієвими учасниками політико-правових і соціально-економічних процесів. Лише активний, патріотичний та вільний громадянин може ефективно й усвідомлено протистояти дестабілізаційним чинникам як внутрішнього, так і зовнішнього характеру.

На думку В. Сокурєнка, однією з властивостей прав людини є здатність їх вважатися універсальною цінністю. Тобто вони мають значення для будь-якого суспільства громадянського типу, незалежно від національно-культурного контексту. Досить спірним є питання щодо наявних у міжнародних документах формулювань прав і свобод людини та громадянина, оскільки у разі вироблення таких узагальнюючих юридичних положень неминуче виникають питання, з якої теорії прав виходити та які стандарти в цій сфері вважати взірцем. Проте складності правотворчого процесу не виключають ідеї можливого використання прав людини як цінності, спільної для всього світу. Насамперед універсальність їх проявляється в тому, що вони виражають інтереси, від яких індивід не може відмовитися – життя, свободу, власність, честь тощо. Крім того, права і свободи людини та громадянина є засобом захисту від втручання держави в певні сфери суспільних відносин і відповідно засобом реалізації свободи індивідів. При цьому вони надають можливість впливу з боку громадян на управління державою (наприклад виборчі права) та ухвалення політичних рішень (у громадянському суспільстві до процесу обговорення таких рішень через відповідні механізми залучаються його члени, суспільні інституції). Слід також сказати, що саме права людини є підставою для взаємопорозуміння та взаємодії представників різних культур, і в цьому також проявляється їх універсальність. Оскільки права людини передбачають ставлення до кожного як до носія таких прав, то вони забезпечують сприй-

няття іншого суб'єкта відносин як рівного. Отже, вони виключають теорію «недолюдини», ставлення до інших членів суспільства тільки як до засобу реалізації власних інтересів. Тобто в громадянському суспільстві належність людини до іншої соціальної чи етнічної групи, сповідування інших поглядів і переконань не можуть бути підставою для неповаги до неї [19, с. 8–9].

Реалізація прав і свобод людини в соціальному просторі сучасних демократій сприяє самоорганізації та саморозвитку громадян, дозволяє їм усвідомити свою причетність та відповідальність щодо загальнодержавних процесів, у сфері безпеки зокрема. В інституційному вимірі, у контексті нашого дослідження, ми маємо вести мову про право людини на безпеку, яка передбачає і зовнішні, і внутрішні аспекти.

З точки зору В. Тихого, безпека людини полягає в пануванні прав і свобод людини. Для її забезпечення застосовуються такі засоби:

1) держава і суспільство сприяють створенню умов, необхідних для повної і безперешкодної реалізації прав і свобод людини;

2) права і свободи людини є межею втручання держави в життя людини;

3) передбачаються заходи з охорони прав і свобод, юридичні правила з приводу безпеки людини, зокрема закріплюються в Конституції та законах природні права людини та їх гарантії, заборони і обмеження безпідставного втручання держави, її органів у життя людини, засоби самозахисту людини від посягань на права і свободи людини з боку як держави, так і приватних осіб, інші заходи запобігання, попередження, профілактики та виключення порушення прав і свобод людини;

4) при порушенні прав і свобод людини здійснюється діяльність і вживаються заходи щодо безпосереднього захисту прав і свобод людини – припинення порушення (загрози порушення) прав і свобод людини, їх відновлення, ліквідації наслідків скоєних правопорушень, притягнення винних до юридичної відповідальності, відшкодування матеріальної та моральної шкоди, спричиненої такими порушеннями, реалізації юридичної відповідальності [20, с. 326].

На нашу думку, вплив різноманітних цінностей на стабільність соціального порядку, з одного боку, має комплексний характер, а з іншого – у певні періоди існування соціуму окремі цінності стають першорядними (наприклад цінність миру в українському суспільстві в наш час).

Аналізуючи комплексно проблему ціннісного підґрунтя безпечного існування соціальних систем в умовах глобальної турбулентності, вітчизняні науковці звертають увагу на такі узагальнювальні моменти. По-перше, цінності як суспільний феномен становлять духовно-культурне підґрунтя для безпечного функціонування соціальних систем. При всій значущості різноманітних цінностей, особливої важливості для стабільного існування соціуму набувають колективні цінності, що детермінують соціальну поведінку широких верств населення. По-друге, для життєдіяльності демократичних соціаль-

них систем системоутворювальним чинником (цінністю) є право (права людини), оскільки саме дана цінність конститує буття інших аксіологем безпечного розвитку суспільства, а саме таких, як свобода, відповідальність, справедливість, солідарність. По-третє, безпека функціонування демократичних соціальних систем зумовлена як загальним розвитком політико-правової та громадянської культури суспільства, так і вкоріненням громадянських цінностей у світогляді окремих суб'єктів соціального простору, особливо наділених владними повноваженнями [21, с. 347].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, зауважимо, що ціннісні орієнтири безпечного існування суспільства в умовах інтенсифікації глобальної нестабільності є складником системи національної та міжнародної безпеки. Безпосередньо цінності є стрижнем духовної та інформаційної безпеки будь-якої соціальної системи. Трансформація глобальних і регіональних безпекових конфігурацій потребує адекватних змін у стратегії та тактичних кроках інституційних суб'єктів забезпечення національної безпеки щодо нівелювання нових ризиків і викликів соціальної стабільності. На сьогодні експерти використовують декілька методик для визначення стійкості соціальних систем, які постійно вдосконалюються.

Системоутворювальним складником безпечного існування соціальних організмів є комплекс цінностей та аксіологічних пріоритетів, які відповідають культурно-ментальному та духовному підґрунтю конкретного народу. На наше переконання, важливим ціннісним імперативом стабільного соціального існування є солідарність на всіх рівнях соціуму. Соціальна солідарність забезпечує як внутрішню, так і зовнішню стійкість суспільства за рахунок постійно відтворюваних соціальних зв'язків, актуалізації різноманітних інтересів суб'єктів діяльності, зміцнення їх світоглядно-духовної єдності тощо.

Для посилення стійкості суспільства в умовах глобальних викликів у соціальній системі мають відтворюватись принципи справедливості демократичного гатунку та реалізовуватись на практиці права й свободи людини. Для протидії зовнішнім загрозам та внутрішнім чинникам нестабільності демократичні соціальні системи мають демонструвати гнучкість у прийнятті рішень, забезпечувати соціально-економічне зростання для населення, дбати про дотримання балансу інтересів соціальних груп, сприяти розвитку науки та освіти тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пивовар В., Драчук С. Філософські проблеми безпеки як методологічна основа забезпечення безпеки фондового ринку. *Правова інформатика*. 2007. №2 (14). С. 77–82.

2. Кисіль Ю. Принципи формування соціальної безпеки в полікультурному суспільстві. *Політичний менеджмент*. 2009. №2. С. 128–135.
3. Калашнікова Л. В. Соціально-філософські витоки становлення концепту безпеки у протосоціології. *Грані*. 2016. №9. С. 6–13.
4. Гегель Г. В. Ф. Феноменологія духу / пер. з нім. П. Тарашук ; наук. ред. пер. Ю. Кушаков. Київ : Основи, 2004. 548 с.
5. Сьомін С. В. Концепт аксіологічної парадигми засадничих принципів і ціннісних засад забезпечення національної безпеки України. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2019. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/koncept-aksiologichnoi-paradigmi-zasadnichikh-principiv-i> (дата звернення: 09.07.2022).
6. Осипова Е. В. Солидарность механическая и органическая. *Российская социологическая энциклопедия* / под ред. Г. В. Осипова. Москва : НОРМА-ИНФРА. 1999. 672 с.
7. Зиммель Г. Человек как враг. *Социологический журнал*. 1994. №2. С. 114–119.
8. Палагнюк О. В. Соціально-психологічні аспекти соціальної солідарності в умовах суспільних трансформацій: спроба концептуалізації. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2022. Вип. 1. С. 67–76.
9. Студінський В. Питання соціальної справедливості у контексті соціальної політики. *Україна: аспекти праці*. 2009. №1. С. 13–16.
10. Кравченко Л. В. Справедливість як вибір. Київ : Молодь, 1998. 256 с.
11. Ролз Дж. Теория справедливости. Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1995. 511 с.
12. Федіна Н. В. Концепція соціальної справедливості в теорії держави і права. *Правові новели*. 2018. №4. С. 66–72.
13. Калиновський Ю. Ю. Особливості реалізації соціальної справедливості у правовому суспільстві. *Гілея : наук. вісн.* 2013. Вип. 74. С. 172–175.
14. Гриненко А. М. Соціальна справедливість як ключовий принцип у реалізації соціальної політики держави. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія: Педагогіка*. 2009. Т. 112. Вип. 99. С. 104–107.
15. Кудряченко А. Зasadничі демократичні цінності та їх вплив на розбудову громадянського суспільства в країнах Європи. *Віче*. 2015. №2. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/4541/> (дата звернення: 15.07.2022).
16. Косінов С. Демократичні засади та цінності в організації публічної влади. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. №3 (74). С. 128–134.
17. Попович Т. П. Юридична модель сучасної демократичної держави. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. №1. С. 65–68.
18. Сен А. Демократія як універсальна цінність. *Демократія: антологія* / упоряд. О. Проценко. Київ : Смолоскип, 2005. С. 120–132.
19. Сокурєнко В. В. Права людини як фундаментальна цінність. *Національні та міжнародні механізми захисту прав людини* : тези доп. Всеукр. круглого столу (м. Харків, 20 квіт. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2016. С. 7–9.

20. Тихий В. П. Безпека людини – головний об’єкт національної безпеки України. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2017. Вип. 4. С. 323–329.
21. Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади : монографія / за заг. ред. О. П. Дзьобаня. Харків : Право, 2021. 776 с.

REFERENCES

1. Pyvovar, V., Drachuk, S. (2007). Filosofski problemy bezpeky yak metodolohichna osnova zabezpechennia bezpeky fondovoho rynku. *Pravova informatyka – Legal informatics*, 2(14), 77–82 [in Ukrainian].
2. Kysil, Yu. (2009). Pryntsypy formuvannia sotsialnoi bezpeky v polikulturnomu suspilstv. *Politychnyi menedzhment – Political management*, 2, 128–135 [in Ukrainian].
3. Kalashnikova, L. V. (2016). Sotsialno-filosofski vytoky stanovlennia kontseptu bezpeky u protosotsiolohii. *Hrani – Facets*, 9, 6–13 [in Ukrainian].
4. Hehel, H. V. F. (2004). Fenomenolohiia dukhu / per. z nim. P. Tarashchuk, nauk. red. per. Yu. Kushakov. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
5. Somin, S. V. (2019). Kontsept aksiolohichnoi paradyhmy zasadnychkh pryntsypiv i tsinnisnykh zasad zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/koncept-aksiologichnoi-paradigmi-zasadnichikh-principiv-i> [in Ukrainian].
6. Osypova, E. V. (1999). Solydarnost mekhanycheskaia y orhanycheskaia. Rossyiskaia sotsyolohycheskaia entsyklopedyia / Pod red. H. V. Osypova. Moskva: NORMA-YNFRA [in Russian].
7. Zymmel, H. (1994). Chelovek kak vrah. *Sotsyolohycheskyi zhurnal – Sociological journal*, 2, 114–119 [in Russian].
8. Palahniuk, O. V. (2022). Sotsialno-psykholohichni aspekty sotsialnoi solidarnosti v umovakh suspilnykh transformatsii: sprobа kontseptualizatsii. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University, issue 1*, 67–76 [in Ukrainian].
9. Studynskyi, V. (2009). Pytannia sotsialnoi spravedlyvosti u konteksti sotsialnoi polityky. *Ukraina: aspekty pratsi – Ukraine: Aspects of work*, 1, 13–16 [in Ukrainian].
10. Kravchenko, L. V. (1998). Spravedlyvist yak vybir. Kyiv: Molod [in Ukrainian].
11. Rolz, Dzh. (1995). Teoriya spravedlyvosti. Novosybyrsk: Yzd-vo Novosybyrskoho unyversyteta [in Russian].
12. Fedina, N. V. (2019). Kontseptsiia sotsialnoi spravedlyvosti v teorii derzhavy i prava. *Pravovi novely – Legal novels*, 4, 66–72 [in Ukrainian].
13. Kalynovskyi, Yu. Yu. (2013). Osoblyvosti realizatsii sotsialnoi spravedlyvosti u pravovomu suspilstvi. *Hileia: naukovyi visnyk – Gileya: Scientific Bulletin, issue 74*, 172–175 [in Ukrainian].
14. Hrynenko, A. M. (2009). Sotsialna spravedlyvist yak kliuchovi pryntsyp u realizatsii sotsialnoi polityky derzhavy. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu*

imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia». Ser.: Pedahohika – Scientific works of the «Kyiv-Mohyla Academy» complex of the Black Sea State University named after Peter Mohyla. Series: Pedagogy, Vol. 112, issue 99, 104–107 [in Ukrainian].

15. Kudriachenko, A. (2015). Zasadnychi demokratychni tsinnosti ta yikh vplyv na rozbudovu hromadianskoho suspilstva v krainakh Yevropy. *Viche – Viche*, 2 URL: <https://veche.kiev.ua/journal/4541/> [in Ukrainian].
16. Kosinov, S. (2013). Demokratychni zasady ta tsinnosti v orhanizatsii publichnoi vlady. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy – Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 3 (74), 128–134 [in Ukrainian].
17. Popovych, T. P. (2016). Yurydychna model suchasnoi demokratychnoi derzhavy. *Porivnialno-analitychne pravo – Comparative and analytical law*, 1, 65–68 [in Ukrainian].
18. Sen, A. (2005). Demokratsiia yak universalna tsinnist / Demokratsiia: antolohiia. Uporiad. O. Protsenko. Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian].
19. Sokurenko, V. V. (2016). Prava liudyny yak fundamentalna tsinnist. *Natsionalni ta mizhnarodni mekhanizmy zakhystu prav liudyny: tezy dop. Vseukr. kruhloho stolu / MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv: KhNUVS*, 7–9 [in Ukrainian].
20. Tykhyi, V. P. (2017). Bezpeka liudyny – holovnyi ob'iekt natsionalnoi bezpeky Ukrainy. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka – Personal spirituality: methodology, theory and practice, issue 4*, 323–329 [in Ukrainian].
21. Natsionalna bezpeka: svitohliadni ta teoretyko-metodolohichni zasady: monohrafiia (2021) / za zah. red. O. P. Dzobania. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Калиновский Юрий Юрьевич, доктор философских наук, профессор, профессор кафедры философии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Жданенко Светлана Борисовна, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

БЕЗОПАСНОЕ СУЩЕСТВОВАНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СИСТЕМ В ТУРБУЛЕНТНОМ МИРЕ: АКСИОЛОГИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ

Определены ценностные ориентиры безопасного существования общества в условиях усиления глобальной нестабильности. Раскрыта стабилизирующая роль социальной солидарности в функционировании современных социальных систем. Проанализирована аксиологическая сущность и значение социальной справедливости для снижения уровня конфликтности существования социальных образований. Обосновано гуманистическое влияние демократических ценностей на поступательное развитие социальных систем.

Ключевые слова: ценности, глобальная нестабильность, социальная солидарность, социальная справедливость, демократические ценности, права и свободы человека.

Kalinovsky Yuriy Yuriyovich, Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Philosophy, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkov, Ukraine

Zhdanenko Svitlana Borysivna, PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

SECURE EXISTENCE OF SOCIAL SYSTEMS IN A TURBULENT WORLD: AXIOLOGICAL CONTEXT

The value guidelines of the society's secure existence under conditions of increasing global instability are determined. The stabilizing role of social solidarity in the functioning of modern social systems is revealed. The axiological essence and significance of social justice for reducing the level of conflict in the existence of social formations is analyzed. The humanistic impact of democratic values on the progressive development of social systems is substantiated.

Keywords: values, global instability, social solidarity, social justice, democratic values, human rights and freedoms.

